

PREHĽAD VÝVOJA NÁZOROV NA MOŽNOSTI IDENTIFIKÁCIE SOCIÁLNEJ DIFERENCIÁCIE A STRATIFIKÁCIE V ARCHEOLÓGII SO ZAMERANÍM NA OBDOBIE MLADŠIEHO PRAVEKU

Ladislav CHMELO

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra archeológie
Hodžova 1
949 01 Nitra
lchmelo@gmail.com

CHMELO, Ladislav. **Overview of the development of opinions on possibilities of identification of social differentiation and stratification in archaeology with focus in late prehistory.** Research and reconstruction of social organization of prehistoric communities has belonged to actual and persistent topics in archaeology and related scientific disciplines – ethnology and social anthropology, since the beginning of scientific research. This contribution summarizes development of opinions and paradigms connected to identification and interpretation of social differentiation and stratification in archaeology. It also evaluates possibilities of finding those structures.

Kľúčové slová: sociálna diferenciácia; sociálna stratifikácia, rekonštrukcia sociálnej organizácie; prehistória; archeologické paradigmy;

Keywords: social differentiation; social stratification; reconstruction of social organization; prehistory; archaeological paradigms;

Odhaľovanie¹ organizácie a sociálneho usporiadania spoločností patrí k trvalým témam archeológie a iných príbuzných vedných disciplín – etnológie, sociálnej antropológie už od ich samotných počiatkov. Jednou z prvých prác na túto tematiku bola „Ancient society“ z pohľadu sociálnej antropológie od L. H. Morgana z konca 19. stor.²

Teoretické diskusie sa odohrávali na poli všetkých týchto vedných disciplín. Pomerne skoro sa vykryštalizovali dva základné myšlienkové prúdy, ktoré ovplyvňujú štúdium pohrebného rítu dodnes. Prví evolucionisti 19. storočia

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA MŠ SR a SAV č. 1/0585/13 a č. 1/0208/15.

² KREKOVIC, Eduard. Pohrebný rítus a sociálna štruktúra. In KREKOVIC et al. Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava: SAS, 1993, s. 13

zdôrazňovali kultový charakter pochovávaní, kým francúzski sociológovia a britskí funkcionalisti z prvej polovice 20. storočia poukázali na sociálnu podmienenosť javov s ním spojených.³ Huntington a Metcalf vyslovili názor, že kultúrna reakcia na smrť nie je náhodná, ale zmysluplná, cielená a expresívna. Úlohou vedy pri jej skúmaní je nájsť tento zmysel a prejav.⁴

Väčší záujem o sociálnu organizáciu ako relevantnú premennú v pochopení pohrebných praktík sa objavuje vo včasnom 20. storočí (napr. R. Herz: *Death and the Right Dand*, 1907 alebo E. Durkheim: *The elementary Forms of Religious Life*, 1915). Tieto názory nahradili interpretácie o primitívnom náboženstve z konca 19. storočia.⁵

Za jednu z prelomových prác, ktorá bola začiatkom siahodlnej diskusie možno označiť dielo L. Binforda z roku 1971. Hypotézu o možnosti rekonštruovať sociálnu štruktúru určitého spoločenstva na základe hrobových nálezov formuloval v duchu americkej vetvy „new archaeology“, ktorú založil a ktorá vznikla ako protiklad k dovtedy prevládajúcemu názoru britskej, tzv. skeptickej školy.⁶ Metodicky vychádzal aj z koncepcie tzv. sociálnej persóny, vypracovanej sociálnym antropológom W. Goodenoughom. Sociálna persóna pochovaného sa skladá z rôznych sociálnych identít počas jeho života – napr. veku, pohlavia, postavenia v rodine či spoločnosti, ktoré nachádzajú svoje vyjadrenie aj v pohrebnom ríte. V určitých prípadoch v súvislosti s okolnosťami smrti mohlo spoločenstvo zvýrazniť práve tieto okolnosti (napr. zabitý bleskom či v boji) – mŕtvy teda získal novú sociálnu identitu.⁷ Podľa L. Binforda adaptácia systematického prístupu a hľadanie teoretickej bázy, na ktorej by archeológovia mohli postaviť vzťah medzi materiálnou kultúrou a inými časťami totálneho kultúrneho systému speje k rekonštrukcii sociálnej organizácie.⁸

Herz a Van Gennep, nasledovníci E. Durkheima, spájajú dispozíciu zomrelých s ostatnými aspektmi sociálneho systému. Rozdiely v pohrebných praktíkach môžu byť pripísané rozdielnemu spoločenskému statusu jedincov v rámci spoločnosti⁹.

Podobný názor na pohrebné zvyklosti ako podklad k sociálnej analýze prezentuje A. A. Saxe vo svojej dizertačnej práci na univerzite v Michigane roku 1970. Pohrebné zvyklosti môžu byť analyzované v rámci kontextu sociálneho systému. Zdôrazňuje, že tento prístup potrebuje sledovať skôr procesuálne ako formálne podrobnosti. Skúmal pohrebné zvyklosti v troch spoločnostiach: Kapauku, žijúcich v centrálnych výšiniach západnej časti súčasného štátu Papua-Nová Guinea; Ashanti zo západnej Afriky a kmeňa Bontac Igorot (Igoroti) na filipínskom ostrove Luzon. Taktiež používal sociálne identity a persóny. Napríklad

³ KREKOVIČ, ref. 2, s. 6

⁴ CHAPMAN, Robert – RANDSBORG, Klavs. Approaches to the archaeology of death. In CHAPMAN, Robert – KINNES, Ian – RANDSBORG, Klavs. *The archaeology of death. New directions in archaeology*. Cambridge, 1981, s. 1-25.

⁵ CHAPMAN – RANDSBORG, ref. 4, s. 3.

⁶ KREKOVIČ, ref. 2, s. 6.

⁷ BINFORD, Louis. Mortuary practices: their study and their potential. In BINFORD, Louis (ed.). *An archaeological perspective*. New York – London, 1972, s. 225, 226.

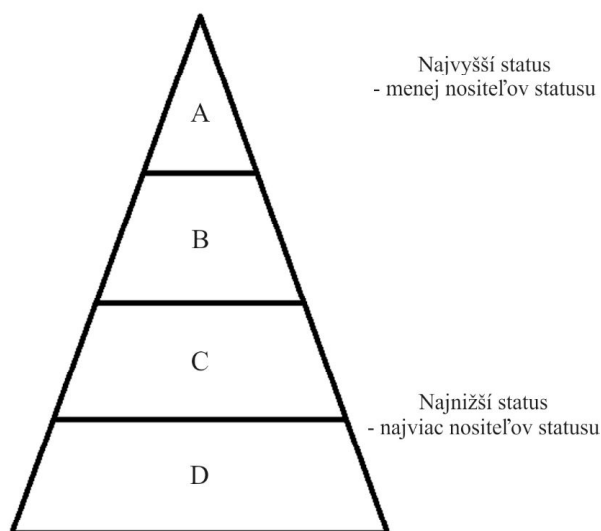
⁸ CHAPMAN – RANDSBORG, ref. 4, s. 6.

⁹ CHAPMAN – RANDSBORG, ref. 4, s. 6.

len v prípade kmeňa Bontac Igorot vysledoval deväť rozdielnych persón v pohrebnom ríte vo vzťahu k živej spoločnosti – napr. starý rešpektovaný muž, ženatý muž, slobodný muž, žena, dieťa do sedem rokov.¹⁰ Tým dokázal, že spoločenská organizácia a rola v živote priamo vplývajú na pohrebné praktiky. Jeho zistenia treba, samozrejme, v dnešnej dobe brať už so všetkými výhradami etnografickej paralely problémami spojenými s hľadaním podobných analógií. Takéto výsledky nie je možné generalizovať.

Na Binfordove a Saxeho práce nadviazalo mnoho ďalších autorov, ktorí z nich vychádzali. L. Goldstein¹¹ podrobne testoval priestorové zákonitosti a pohrebné zvyklosti v kontexte priestorovej distribúcie a ich vplyv na rekonštrukciu kultúrnych a sociálnych elementov. Dospel k názoru, že pohrebný rítus je multidimenzionálny a obsahuje aj priestorový komponent. Ten je taktiež multidimenzionálny – môže odrážať viaceré úrovne vzťahov a interakcií, a taktiež obsahovať informáciu dôležitú k pozorovaniu vzťahov medzi pochovanými a ich statusom.¹²

J. A. Tainter tvrdí, že miera energie vynaloženej na pohreb bola používaná ako vyjadrenie statusu pochovaného. Vzťah medzi nimi bol priamoúmerný – čím viac energie bolo vynaloženej na úpravu, tým väčší by mal byť status pochovaného. Ako test svojej hypotézy skúmal pozorovania etnografov o pohrebných praktikách v 93 spoločnostiach. V každom jednom prípade sa mu tento vzťah potvrdil. Pri ďalšom skúmaní sa mu navyše nepodarilo nájsť žiadnu spoločnosť, ktorej správanie by danú hypotézu vyvrátilo.¹³ Aplikácia tejto hypotézy na sociálne stratifikovanú spoločnosť je založená na pyramídovom modeli:

Obr. 1: Príklad fungovania pyramídového modelu v kontexte sociálnej stratifikácie (podľa L. Goldstein¹⁴; upravené L. Chmelo).

¹⁰ CHAPMAN – RANDBORG, ref. 4, s. 7.

¹¹ GOLDSTEIN, Lynne. One-dimensional archaeology and multidimensional people: spatial organisation and mortuary analyses. In CHAPMAN – KINNES – RANDBORG, ref. 4, s. 53-71.

¹² GOLDSTEIN, ref. 11, s. 67

¹³ GOLDSTEIN, ref. 11, s. 56

¹⁴ GOLDSTEIN, ref. 11, s. 55

Goldstein upozornil na zásadný fakt v analýze vývoja spoločnosti. Pohrebné areály často predstavujú výrazný časový úsek. V tomto kontexte treba rešpektovať mieru spoločenskej zmeny v pravekej spoločnosti. Čo je na základe objektívnych príčin a pozorovaní možné hodnotiť ako iný spoločenský status, môže byť len zmena v pohrebných zvyklostiach.¹⁵ V podobných analýzach je v rámci možnosti potrebné podrobne sledovať aj chronologický faktor.

Dôležitú poznámku do diskusie k interpretácii spoločenskej diferenciacie alebo stratifikácie vyjadril P. Ucko¹⁶ na margo počtu a kvality hrobových prídavkov. Pri pohrebných rituáloch sa nie všetky artefakty dostávajú do hrobu, a tak absencia hrobových prídavkov nutne nemusí vyjadrovať nižší status, resp. chudobu. Taktiež tvrdí, že väčší pohrebný monument nemusí nutne hneď indikovať náčelníka alebo vládcu.

Protipól k príspevkom Binfordovej školy do diskusie o možnosti interpretácie funerálnych praktík boli myšlienky postprocesuálnej archeológie. Vo vydaní *The Meaning of Things: Material culture and symbolic expression* editovanej I. Hodderom opisujú, akým spôsobom vystupuje materiálna kultúra ako prostriedok komunikácie a položili základy pre pochopenie jej úlohy v procese sociálnej reprodukcie. Zástancovia paradigmy tvrdia, že materiálna kultúra môže byť chápaná ako zmysluplne výkonná len ak je implikovaná v špecifickej oblasti sociálnych praktík. Nereflektuje samotné sociálne podmienky, ale participuje v ich štrukturalizácii a transformácii.¹⁷

Značne kritický prístup k ponímaniu ľudských aktivít v minulosti vyúsťujúcich do priameho premietnutia v materiálnej stope podáva J. C. Barret. Alternatívou je podľa neho ponímanie sociálnych fenoménov ako praktík, ktoré sa rozširujú do časopriestorových regiónov. Materiálna kultúra je integrálnym prvkom v samotnom procese, ktorý sa archeológia skúša pochopiť. Poukazuje na fakt, že podľa neho neexistuje priama korelácia medzi sociálnou štruktúrnou komplexitou a variáciami v archeologických funerálnych dátach. Tento stav ale nemusí byť prekážkou, ak akceptujeme pohľad archeológie ako akési „interpretačné cvičenie“, pri ktorom je ale dôležité nepriradovať určité vzorky ku konkrétnym úkonom (resp. dynamikám), ale situovať daný materiál v rámci špecifických stratégií sociálnej reprodukcie.¹⁸

Vyšší spoločenský status pochovaného jedinca bude zodpovedať väčšiemu objemu spoločenského zaangažovania a heterogenite činností; a práve to bude odrážať výdaj väčšieho množstva energie za účelom pohrebného rituálu. Tento výdaj energie sa odzrkadľuje na komplexnosti zaobchádzania s telom pochovaného, situovaní a konštrukcii funerálnej schránky a monumentu a taktiež rozsahu a trvaní rituálno-pohrebného prejavu pozostalej komunity.¹⁹ Viacerí autori sa

¹⁵ GOLDSTEIN, ref. 11, s. 56

¹⁶ UCKO, Peter. Ethnology and archaeological interpretation of funerary remains. In *World Archaeology*, 1969, 1, s. 262-280.

¹⁷ TILLEY, Christopher. Interpreting material culture. In HODDER, Ian (ed.). *The Meanings of Things: Material culture and symbolic expression*. London: Unwin Hyman, s. 185-194.

¹⁸ BARRET, John C. The monumentality of death: The character of early bronze age mortuary mounds in Southern Britain. In *World Archaeology*, 1990, roč. 22, č. 2, s. 179-189.

¹⁹ TAINTER, Joseph A. Mortuary practises and the study of prehistoric social systems. In SCHIF-

zhodujú, že zásadné problémy nastávajú pri spôsobe kvantitatívneho vyjadrenia tejto vynaloženej energie. Zvolené atribúty sa menia od autora k autorovi.

Na prelome 60-tych a 70-tych rokov začali bádatelia upozorňovať na fakt, že určité artefakty a atribúty v hrobe symbolizujú autoritu v rámci spoločnosti a môžu byť nezáväznú, resp. nadradené pohlaviu alebo veku, a indikujú určitú formu spoločenského hodnotenia (napr. S. Shennan²⁰; Chapman/Randsborg²¹).

Od sedemdesiatych rokov 20. stor. sa rôzni bádatelia snažia aplikovať kvantitatívne postupy na analýzu sociálnej štruktúry minulých spoločností. Ich jadro bolo v nemecky hovoriacich krajinách. V zásade je možné rozlíšiť dve metódy.

- 1.) Výpočet na základe prevzatých hodnôt, respektíve na základe analógií pochádzajúcich z recentných alebo nedávno zaniknutých spoločností.
- 2.) Materiálne imanentný proces odvodený z ich pohrebísk.

Hlavným zástancom a tvorcom týchto teórií je M. Gebühr a neskôr ich rozvinula celá rada bádateľov. Kritériá používané v analýzach sú odlišné od autora k autorovi.

Rozdelením halštatskej spoločnosti do sociálnych skupín sa zaoberal aj R. Karl²², ktorý vo svojom diele o predkeltskej spoločnosti tvrdí, že:

- existuje jasné rozdelenie spoločnosti do skupín, ktoré je možné od seba odlíšiť v materiálnej kultúre (resp. hrobových prídavkoch)
- máme k dispozícii aspoň reprezentatívnu vzorku danej populácie
- všetci zástupcovia rovnakej spoločenskej skupiny boli pochovávaní aspoň približne rovnakým spôsobom
- existovali spoločnosťou zaužívané a kontrolované pravidlá ako smel byť zomrelý pochovaný. Tieto pravidlá boli aspoň štatisticky významnou časťou populácie rešpektované
- tieto pravidlá vedú k sociálnej a majetkovej hierarchii, ktorá sa odráža v pohrebnom ríte (celom jeho kontexte)
- tieto pravidlá vedú nakoniec k tomu, že odlišne sociálne postavení jedinci sa líšia funerálnym kontextom.

Kritiku aplikácie kvantitatívnych metód pre analýzu pohrebného rítu priniesol v poslednom čase K. Jung.²³ Čísla podľa neho naznačujú, že objektivita neexistuje. Klasifikácia a priradenie čísla sú vlastne vždy zjednodušením.

Voči K. Jungovi vystúpil M. Gebühr. Súhlasí, že štatistické metódy a sociálne indexy majú početné nedostatky v metodológii, v detailoch a mali by byť diskutované. Rozdiel v sociálnych indexoch môže posúdiť „bohatosť“ hrobov.

FER, Mark B. (ed.). *Advances in archaeological method and theory*. No 1. New York-San Francisco-London: Academic Press, 125 nn.

²⁰ SHENNAN, Stephen. The social organisation at Branč. In *Antiquity*, 1975, roč. 49, s. 279-288.

²¹ CHAPMAN - RANDSBORG, ref. 3, s. 6.

²² KARL, Raimund. *Altkeltsche Sozialstrukturen*. Budapest: Archaeolingua Alapítvány, 2006, 609 s.

²³ JUNG, Mattias. Zum Verhältnis hermeneutischer und statistischer Verfahren in ihrer Anwendung auf materielle Kultur In *Rundbrief Theorie*, 2002, AG 2/2, s. 18.

Je merateľný, a teda aj porovnateľný. Kritériá hodnotenia sú jednoznačné a opakovateľné a pre všetky hroby sa uplatňujú rovnako²⁴

F. Hodson stanovil hodnoty pre jednotlivé typy. Potom vypočítal s koľkými prílohami sa jednotlivý typ vyskytuje v hrobe a určil tak „hodnotu“ inventáru. Typy artefaktov, ktoré sa nachádzajú len v hroboch s bohatým a početným inventárom, pravdepodobne súvisia s vyšším postavením, na rozdiel od tých, ktoré sa pravidelne nachádzajú v chudobnejších hroboch. Hodson analyzoval a charakterizoval pohrebisko v Hallstatte, usporiadal hroby do poradia na základe sociálneho postavenia pochovaných jedincov. Jednotlivé skupiny majú charakterizovať jeho výbery typických inventárov.²⁵

J. Müller vyzdvihol pre hodnotenie sociálnej štruktúry pochovaných v Magdalenenbergu pri Villingene počet hrobových prídavkov, ich pluralitu, pluralitu jednotlivých zastúpených tried, počet zastúpených materiálov, svojbytnosť celého hrobového inventáru a taktiež objemovú jednotku zasypu hrobového celku pozostávajúcu z kameňov v násype.²⁶

S. Burmeister použil vo svojej štúdií o pohlaví, veku a elite v neskorej dobe halštatskej Württembergska tri kritériá na posudzovanie hrobového inventáru. V prvom rade zriedkavosť materiálnych prídavkov, rôznorodosť inventáru a prítomnosť či neprítomnosť aplikácií alebo predmetov zo zlata. Vychádza z domnienky, že zriedkavé, resp. unikátne hrobové prídavky sú najpodstatnejším kritériom pre vyjadrenie vysokého spoločenského statusu. Taktiež predpokladá, že tieto ojedinelé prídavky mali špecifickú, určenú funkciu. Vysoká variabilita v hrobových prídavkoch pochovaného môže znamenať okrem iného ekonomickú zabezpečenosť a prosperitu danej osoby, čo môže byť znakom vyššieho spoločenského postavenia. Prítomnosť zlata hodnotí ako univerzálny výraz bohatstva, moci a prestíže.²⁷

Inovatívny prístup k analýze sociálnej diferenciacie, resp. stratifikácie pri niesol S. Sprenger, ktorý nanovo spracoval v minulosti vykopané pohrebisko Franzhausen zo staršej doby bronzovej. Vytvoril index prídavkov, ktorý zahŕňa pluralitu prídavkov plus ich počet. Ku konkrétnejším analýzám materiálu pridal a za určujúci faktor považoval hmotnosť ostatných kovov, hmotnosť zlata a už v iných prácach analyzovaný objem hrobu. V súvislosti s rozvojom multidisciplinárnej spolupráce v archeológii sa pokúsil rekonštruovať inventár vykradnutých hrobov na základe odtlačkov kovu na kostiach a zaradil ho do sociálnej analýzy.²⁸

²⁴ REBAY, Katharina. Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Stanzendorf, Niederösterreich. Textteil. Bonn: Rudolf Habelt, 2005, s. 199.

²⁵ HODSON, Frank. The Ramsauer Graves. Quantification and Analysis. Bonn: RGZM, 1990, 161 s.

²⁶ MÜLLER, Johannes. Zur sozialen Gliederung der Nachbestattungsgemeinschaft vom Magdalenenberg bei Villingen. In *Prähist. Zeitschr.*, 1994, roč. 69, č. 2, s. 175 nn.

²⁷ BURMEISTER, Stefan. Geschlecht, Alter und Herrschaft in der Späthallstattzeit Württembergs. *Tübinger Schr. Ur- u. Frühgesch. Arch.* 4. Münster: Waxmann Verlag GmbH, 2000, s. 125.

²⁸ SPRENGER, Silvia. Zur Bedeutung des Grabraubes für sozioarchäologische Gräberfeldanalysen. Eine Untersuchung am frühbronzezeitlichen Gräberfeld Franzhausen I. Horn: Verlag Ferdinand Berger und Söhne Ges. m. b. H., 1999, 194 s.

Snežana Tecco Hvala sa zaoberala sociálnymi procesmi a spoločenskou diferenciáciou v Dolenjskej skupine a spracovala mohylníky v okolí Magdalenskej Gory²⁹. Formačné procesy halštatskej komunity v Dolenjskej skupine boli poznačené dvomi významnými špecifickými aspektmi – novou teritoriálnou organizáciou a sociálnou diferenciáciou s formovaním elity. Počiatok staršej doby železnej v regióne je poznačený zmenou pohrebného rítu. Kremácia postupne ustúpila inhumácii a ploché pohrebiská boli opúšťané. Zosnulí boli pochovávaní pod mohyly. Tento fakt ovplyvnil usporiadanie v rámci pohrebísk, ktoré sú organizované podľa nového priestorového konceptu, ako aj svojou tendenciou k monumentalite. Mohyly boli zoradené do separátnych radov, do skupín, alebo jednoducho pozdĺž ciest vedúcich do sídlisk. Poväčšine boli viacgeneračné – muži, ženy aj deti. Hroby boli usporiadané koncentricky okolo centrálného hrobu alebo prázdneho centra. Predpokladá segmentovanú spoločnosť pozostávajúcu z rôznych sociálnych jednotiek, ktoré môžu reprezentovať rodiny nerovnakej proveniencie. K tomuto tvrdeniu dospela na základe pohrebiska Magdalenska Gora, pre ktoré platí:

1. od začiatku komunita pochovávala na troch rôznych miestach
2. vývoj pohrebiska nenasleduje koncept jednoduchej horizontálnej stratigrafie
3. široké uplatnenie duálneho pohrebného rítu

V kontexte sociálnej štruktúry sleduje aj chronologický faktor vývoja tohto pohrebiska. V prvých dvoch fázach komunita pochovávala len do mohýl s jediným pohrebom. Do úvahy prichádza viac možností interpretácie. Je to možné interpretovať tak, že náčelník komunity vo včasnej dobe halštatskej bol pochovaný oddelene od zvyšku spoločnosti a nie ako *primus inter pares*. Podobnú situáciu ako vysledovala Tecco Hvala v Magdalenskej Gore je možné sledovať v širšej juhovýchodoalpskej oblasti – napr. Kleinklein v Štajersku (Teržan 1990³⁰, Teržan 2008³¹) alebo Budinjak.³² Ďalším možným vysvetlením je, že populácia v Magdalenskej Gore a iných podobných mohylách zahŕňala cudzincov, ktorí mohli hrať významnú úlohu v organizácii a sprostredkovaní diaľkového obchodu alebo inej aktivity.³³ Tecco Hvala podobnú argumentáciu podporuje nálezmi z Dobrnič a Revy. Reva je mohyla na severe od sídliska, kde boli objavené hroby s machairou, prestížnym konským postrojom, apúlskym kráterom (alebo jeho vernou napodobeninou) a hrotmi šípov. Naproti tomu Dobrnič je na juh od toho istého lokálneho sídliska a vykazuje všetky prvky rodovo-príbuzenského charakteru.³⁴ Na druhej strane škály sa vyskytli mohyly s vyše stovkou pohrebov. Na Magda-

²⁹ HVALA, Snežana Tecco. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti Magdalenska Gora. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 26, Ljubljana: ZRC, 2012, 441 s.

³⁰ TERŽAN, Biba. Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem. Ljubljana: Narodni muzej, 1990, s. 132 nn.

³¹ TERŽAN, Biba. Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. *Razprave*. Ljubljana: Narodni muzej, 2008, 343 s.

³² ŠKOBERNE, Želimir. Budinjak: kneževski tumul. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1999, s. 23.

³³ TERŽAN, ref. 31, s. 213.

³⁴ HVALA, ref. 29, s. 372, 373.

lenskej Gore šlo o dve mohyly, jedna so 175 pohrebmi, jedna s vyše 400. Zaujímavou je ponúkajúca sa interpretácia. Obe mohyly koncentrovali prestížne výrobky. Podľa Tecco Hvaly ide o rodinné/rodové mohyly dvoch najmocnejších rodov v zmysle gréckej oikos, ktoré kontrolovali dôležité aktivity komunity v najmladšej – Certoskej fáze na Magdalenskej Gore. Výrazný počet pochovaných v týchto mohylách podľa nej svedčí o podobnej organizácii spoločnosti ako v spomenuťom gréckom modeli, lebo ho nie je možné vysvetliť nejakým extrémnym populačným rastom a pochovaní v mohylách museli mať aj iné ako výlučne rodinné väzby.³⁵

Veľmi zaujímavou myšlienkou je riešenie otázky centrálného pohrebu a umiestnenia jednotlivých pohrebov v mohyle. Analýzu ponúka B. Teržan a v diskusii o Stične hovorí o dôležitosti rozlíšenia centrálnych hrobov reprezentujúcich prvý pohreb a tých, ktoré sú mladšie. Jej analýza ukazuje, že vo fáze Podzemlj boli centrá mohýl okupované pohrebmi mužov s exkluzívnou výbavou, v mladších fázach zástupcami oboch pohlaví opäť s exkluzívnou výbavou. Tvrdí, že centrálné miesto v mohyle bolo zachované buď pre zakladateľa rodu/rodiny, alebo mýtického zakladateľa klanu (podobne ako v prípade kenotafov). Tento koncept naznačuje kult predkov, ktorý je charakteristický pre komunity založené na rodinnom príslušenstve.³⁶

V tomto kontexte sa musíme pozrieť do oblasti stredného Dunaja a na výsledky analýz S. Müllera, ktorý revidoval materiálnu náplň a nálezovú situáciu v mohylníku Dunajská Lužná-Nové Košariská. Vo svojej analýze odhaľuje nový pohľad na interpretáciu veľkých halštatských mohýl, ktorý ponúka ako protiklad k v súčasnosti široko akceptovanej interpretácii hrovej výbavy v týchto monumentoch ako symposion-u. V prvom rade tvrdí, že pri stavbe mohýl nebol zaužívaný úzus, a preto je ich konštrukcia veľmi diverzifikovaná. ZávERY M. Pichlerovej podrobuje odbornej kritike. V chronologických otázkach súhlasí s pôvodnými výsledkami, no svoju kritiku sústreďuje na interpretáciu nálezových situácií. M. Pichlerová tvrdí, že existuje istý vzor aplikovateľný na všetky tieto mohyly, podľa ktorého boli nádoby do hrobu kladené. S. Müller hovorí, že je nutné pozorne sledovať formácie nádob a ich ornamentiku, v ktorej sa sledované mohyly líšia, aj keď vyzdvihuje aj chronologický faktor v alokačných sekvenciách mobiliáru mohýl. Zároveň je možné predpokladať, že mohyly boli postavené rovnakou komunitou. Nosnou témou práce je diskusia o interpretácii a symbolike pohrebov v mohylách. Prínosnou aj pre moju prácu je analýza keramiky a keramických kombinácií v súvislosti v potvrdením alebo vyvrátením domnienky, že keramické sety v hrobách mali symbolizovať symposion. Zamýšľala sa aj nad funkciou keramických prídavkov. Ak by toto tvrdenie malo byť platné, mali by podľa S. Müllera byť v hrobách uložené v určitom poradí, ktoré by sa nemalo v rozdielnych mohylách príliš líšiť – malo by byť približne rovnaké. Po analýze hodnotí, že jedinou mohylou, ktorá spĺňa kritéria symposion-u by podľa

³⁵ HVALA, ref. 29, s. 373.

³⁶ HVALA, ref. 29, s. 374.

zastúpenia keramických foriem mohla byť mohyla 6, a že keramický mobiliár v mohylách je príliš diverzifikovaný pre takúto interpretáciu.³⁷

Vzhľadom na bohatú symboliku a ornamentiku použitú pri tejto funerálnej keramike, veľmi zle vypálenej a určenej výlučne na účel obradu, je možné sa domnievať, že tieto mohyly predstavujú uctievanie predkov, resp. hovorí o rozšírení kultu predkov. Vyznávanie kultu predkov môže byť vnímané v dvoch rovinách – spirituálnej a materiálnej. V spirituálnej rovine sa žijúca komunita domnieva, že zomrelí majú aj po ich smrti určitý vplyv na komunitu – či už pozitívny, alebo negatívny. Za pomoci rituálov a obetí sú schopní ich žiadať o určitú pomoc, resp. uľahčenie života atď. Taktiež sú schopní si ich týmto spôsobom uzmierniť alebo upokojiť. V materiálnej sfére si vyššia spoločenská vrstva takýmto spôsobom legitimizovala svoje právo v spoločnosti a v ovládaní regiónu. Mohylník v Dunajskej Lužnej-Nových Košariskách môže byť dôkazom takejto interpretácie – znakom nárokovania si krajiny komunitou. Je možné ho vnímať ako vizuálny znak, upozornenie, že krajina patrí im – ich vládcovi, aby akýmsi spôsobom ukázali, že sú s daným územím spätí, že tu majú svojich predkov. Tento element je nesmierne dôležitý práve v turbulentnom období zmien ako je včasná doba železná v Európe.³⁸

Aj keď je jeho interpretácia chápania významu a predstavy týchto pohrebných monumentov a rituálov s nimi spojených odlišná od niektorých iných interpretácií, je nutné vyzdvihnúť základné znaky, ktoré autor považuje za významné v hodnotení spoločnosti. Opäť ide o množstvo práce vynaložené na vyhotovenie hrobového monumentu a jeho monumentálnosť a viditeľnosť v krajine a taktiež množstvo mobiliáru. Zároveň upriamuje pozornosť na kľúčovú úlohu jedla, hodovania, pitia a potravinových obetí v mohylníku Dunajská Lužná-Nové Košariská. Centrálné miesto pre jedlo, najmä v spirituálnej sfére (obetiny) je evidentné v každej mohyle. Halštatskú spoločnosť severovýchodoalspkého regiónu považuje za poľnohospodársku. Úroda a jedlo bolo pre obyvateľov cennejšie ako drahé kovy a súčasti kroja. Fakt, že sa ho boli ochotní vzdať, resp. obetovať v takom množstve zvyrazňuje významné postavenie ľudí pochovaných v mohyle, resp. dokonca uctievaných.³⁹ V kontexte hodnotenia spoločenskej diferenciacie a v tomto prípade aj stratifikácie je to dôležitý poznatok, keďže ide o jednu z naj-
súčasnejších prác, ktorá sa dotýka tejto problematiky. Zároveň však dodáva, že všetky hrobové prídavky nemuseli súvisieť priamo s pochovaným, ale s jeho líniou, resp. zároveň nepriamo/abstraktne. To však len nepriamo zdôrazňuje významné postavenie týchto jedincov v halštatskej spoločnosti.

K otázkam sociálnych rozmerov mohýl kalenderberskej kultúry sa v spoločnom príspevku vyjadrili aj P. Kmeťová a K. Hladíková. Vytvorili prípadovú štúdiu, v ktorej ako prameň použili mohyly z lokality Sopron-Burgstall, datovanej

³⁷ MÜLLER, Sebastian. Monumente der Ahnenvererung. In Slovenská archeológia, 2012, roč. 60, č. 2, s. 344-449.

³⁸ MÜLLER, ref. 37, s. 360, 361.

³⁹ MÜLLER, ref. 37, s. 360.

od konca 9. stor. BC (Ha B/Ha C) ku koncu 7. stor. BC (Ha D1). Ako determinant spoločenského statusu určili tri faktory:

1. hrobový inventár
2. veľkosť mohyly a typ vnútornej konštrukcie
3. priestorovú distribúciu mohýl a hrovej výbavy

Kládli si otázku, či niektorý z týchto faktorov môže odrážať spoločenský status pochovaných v mohylách, a taktiež, či sa spoločenstvá pochované na pohrebiskách môžu podobať, resp. či môžu reflektovať skutočnú halštatskú spoločnosť. Archeologický prameň analyzovali v niekoľkých bodoch. Prvým bola analýza formálnych kvalít mohýl: rozmery, forma, vnútorná konštrukcia a objem. Ďalej sledovali priestorové rozšírenie mohýl prostredníctvom georeferencovania v GIS a vektorizovania plánu pohrebiska. Pri hodnotení hrobového inventáru mohýl použili faktorovú analýzu.

Zistili niekoľko skupín mohýl. Najväčšie mohyly sa nachádzali v centrálnej časti mohylníku. Istý druh závislosti sa im podarilo vysledovať medzi rozmermi mohýl a početnosťou keramických prídatkov. Najväčšie mohyly ich obsahovali najväčší počet. Neexistujú žiadne koncentrácie mohýl s rovnakými kombináciami v inventári a taktiež ani koncentrácie mohýl z rovnakej chronologickej fázy. V priestorovom rozšírení nebolo možné sledovať žiadne zhluky ani v kontexte pohľavia pochovaných.⁴⁰

Do diskusie o jednom z atribútov, ktoré v súčasnosti autori považujú za aspekt sociálnej diferenciácie – priestor, vyčlenený pre hrob/mohylu, resp. priestor, ktorý zaberá, sa vo svojej práci o halštatských mohylách okrajovo zapojil nedávno aj D. Špoljar. Revidoval známe aj v súčasnosti skúmané mohylníky v severozápadnom Chorvátsku vo vzťahu k prírodným podmienkam a v kontexte spoločenskej interpretácie za pomoci modelovania v GIS. Z výsledkov jeho práce vyplýva ako náročné na interpretáciu je takýto údaj zapojiť do analýzy práce. Priestor, ktorý mohyly zaberali, ako aj vlastne celú konfiguráciu mohylníku – v prípade severozápadného Chorvátska líniovú, zhlukovú alebo rozptýlenú, bol determinovaný vzťahom ku krajine, v ktorej sa nachádzal. Taktiež výsledky takýchto analýz, môže skresľovať fakt, že do úvahy nie sú brané ďalšie štruktúry vnútri nekropoly ako cesty, rôzne terénne nerovnosti; pohrebné hranice, ktoré sa mohli medzi mohylami nachádzať.⁴¹ Autor tieto výsledky uvádza najmä v kontexte kompozície mohylníkov. Podľa môjho názoru je nutné ich aplikovať ako kritiku pri ďalšej novej práci s dátami o potenciálnom priestore, ktorý mohli hrobové celky zaberáť. Na druhej strane sa domnievam, že precízne absolútne dáta v súvislosti s týmito analýzami nie sú bezpodmienečne nevyhnutné a relevantné môžu byť aj relatívne údaje, ktoré priestorové vzťahy na pohrebiskách popisujú dostatočne.

⁴⁰ KMEŤOVÁ, Petra – HLADÍKOVÁ, Katarína. Social Dimension of Burial Mounds of Kalenderberg Group (Hallstatt Culture): a Case Study of Burial Mounds in Sopron-Burgstall Cemetery [nepublikovaný príspevok prezentovaný na konferencii 19th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists], Pilsen, 5. 9. 2013.

⁴¹ ŠPOLJAR, Davor. Terra incognita revisited: Recent discoveries and the revision of the old excavations of Early Iron Age burial mounds from Zagorje (North-Western Croatia). In KRIŠTUF, Petr et al. Student Archaeology in Europe. Pilsen: University of West Bohemia, 2014, s. 159.

Ako prvý sa pokúsil súborne zhodnotiť spoločnosť horákovskej kultúry V. Podborský.⁴² Na základe podrobného štúdia hrobov – hrobovej výbavy, úpravy a konštrukcie hrobovej jamy dospel k názoru, že v zmysle spoločenskej štruktúry je možné hroby rozdeliť na tri skupiny: I – veľmožská vrstva, II – stredná vrstva, III – chudobná vrstva, ktoré sú charakterizované nasledovne:

Kategória I (veľmožská): monumentálne hroby (domy mŕtveho), počet nádob nad 20 kusov, vybavenie bojovníka (meč, kopija, šípy, pancier, jazdecká výbava); prítomnosť toreutiky. Typická je zahĺbená komora v podobe zrubu, alebo s kamennou úpravou (klenba, zával) a objemný mohylový násyp. Ženy veľmožov nemajú samostatnú kategóriu, ale predpokladá ich spoločné pochovanie s veľmožmi. Tieto hroby spravidla obsahujú viacero pohrebov. V spoločnom hrobe sa nachádzajú vedľa mužských aj ženské atribúty a ozdoby. Strana hrobovej jamy dosahuje dĺžku 400-600 cm. Spoločenskú skupinu charakterizoval ako vrstvu veľmožov jazdeckého typu, ktorá sa vyčlenila zo strednej vrstvy. Šlo pôvodne o predstaviteľov rodovej aristokracie a ich postavenie bolo konštituované spolu s vytváraním a upevňovaním kmeňovej štruktúry. V ich mohylách mohli byť s nimi pochovaní aj iní príslušníci podobnej nobility – ich ženy, poprípade taktiež osoby na nich závislé (sluhovia), členovia družiny alebo jedinci určitého sakrálneho stavu.⁴³

Kategória II (stredná): Pre túto skupinu sú typické pohreby s približne 10 nádobami a len bežným kovovým inventárom, ako napríklad nôž, brúsny kameň, drobný šperk. Strana hrobovej jamy meria približne 200 cm. Túto najpočetnejšiu druhú vrstvu mali tvoriť poľnohospodári, pastieri a remeselníci, ktorých ale na pohrebisku nie je možné rozlíšiť. Spoločenská diferenciacia v tejto vrstve prebiehala oboma smermi.⁴⁴

Kategória III (chudobná): Spravidla ide o jamkové žiarové hroby. Táto kategória je ťažko interpretovateľná. Snáď ide o menej významných príslušníkov susedských obcí – a to slobodných aj závislých. Je možné uvažovať o previnilcoch, heretikoch, atď. Existenciu neslobodných ľudí nemožno dokázať s výnimkou niektorých pohrebov v mohylách I. kategórie. Existenciu nižšieho stavu v horákovskej spoločnosti je možné len dedukovať.⁴⁵

Prístup V. Podborského k sociálnej analýze bol ovplyvnený Binfordovou školou a pozitivizmom. Je zástancom názoru, že skutočné postavenie jednotlivých osôb sa premietlo do ich hrobovej výbavy. Vyššie postavenie sa vyznačovalo nielen bohatými milodarmi, ale aj veľkosťou hrobovej komory a monumentalitou nadzemného mohylového násypu. Závěry o sociálnej štruktúre vníma ako hypotézu, ktorá musí byť potvrdená sídliskovým výskumom. Vychádzajúc z konceptu historického materializmu zaradil horákovskú spoločnosť do predposledného stupňa rozpadu rodovej pospolitosti. Ešte nevytvorila systém vojenských demokracií, aj keď sa mu značne priblížila. Šlo o patriarchálnu spoločnosť

⁴² PODBORSKÝ, Vladimír. Dvě nová halštatská pohřebiště na jižní Moravě. In Sborník prací FF BU, 1980, roč. E25, s. 75-124.

⁴³ PODBORSKÝ, ref. 42, s. 110-119.

⁴⁴ PODBORSKÝ, ref. 42, s. 110-119.

⁴⁵ PODBORSKÝ, ref. 42, s. 110-119.

s akcentom na vojenskú moc. V horákovskej kultúre vývoj vlády nad kmeňom buď len vznikala, alebo sa upevňoval. Šlo o societu poľnohospodárov a pastierov s tradíciami rodovej štruktúry, v ktorej pastviny a pôda zostávali zrejme občinným majetkom. Moc rodových, resp. kmeňových predstaviteľov zostávala v rovine majetkovej a organizačnej.⁴⁶

V roku 2005 obhájil M. Golec dizertačnú prácu, v ktorej súborne reviduje a spracúva horákovskú kultúru. Jej súčasťou bola aj analýza sociálnej štruktúry horákovskej spoločnosti na základe hrobových celkov. Uskutočnil ju na základe nového zhodnotenia funerálnych lokalít, ktoré priniesli aj nové chronologické poznatky. Dôležitou súčasťou pri hodnotení hrobov, ktorú mal autor k dispozícii bola antropologická analýza. Kompletne dáta pochádzali z dôležitých lokalít Vojkovice, Brno-Příkop, Bratčice. V kontexte horákovskej kultúry vychádzal z troch predpokladov:

1. Hrobové celky sa vyznačujú neprehliadnuteľným rozdielom v ich stavbe a výbave. Táto skutočnosť odráža ich sociálne postavenie (spoločenský význam) v societe.
2. Hroby sa na pohrebiskách nachádzajú v určitých skupinách, ktoré pravdepodobne odrážajú ich príbuzenské vzťahy.
3. Problematika vyčlenenia niektorých najbohatších mužských hrobov mimo pohrebiska. Ide o jednotlivcov spoločensky významných pre celú komunitu, ktorá pochovávala na pohrebisku. Zároveň však existujú indície, že tieto hroby mali vzťah k ešte vyšším spoločenským celkom, t. j. k viacerým sídliskovým areálom.⁴⁷

Z metodického hľadiska delí hroby už pred analýzou na mužské a ženské a každú zo skupín následne analyzuje samostatne.⁴⁸ V tomto smere s ním nie celkom súhlasím. Samozrejme, pri funerálnom súbore horákovskej kultúry, ktorý obsahuje kostrové hroby a antropologické analýzy je to rozdielny prístup v porovnaní so žiarovými pohrebiskami iných kultúr bez antropologických analýz. V súbore bez čiastkových analýz s problematickými dátami je podľa môjho názoru zaujímavejšie podrobiť analýze spoločnosť ako celok a nechať súbor, nech počas analýzy ukáže integrálne vzťahy sám. Takáto metodika minimálne otestuje správnosť archeologického určenia žiarových hrobov bez antropologických analýz. Pochopiteľne, ale treba brať do úvahy aj metodiku, ktorou je daný súbor analyzovaný. Napríklad multivariačná analýza na zistenie vzťahov v rámci súboru, je podľa môjho názoru vhodná pre kompletný súbor, bez subjektívnej informácie (archeologické určenie pohlavia na základe výbavy).

Z antropologicky určených hrobov dospel k zaujímavému pozorovaniu. Nedospelí jedinci, ktorí nedosiahli vek infans II (7-9 rokov), na pohrebiskách väčšinou chýbajú, resp. neboli pochovaní tam, kde dospelí. V tomto kontexte uvažuje o často popisovanej etnografickej interpretácii inicializačných rituálov

⁴⁶ PODBORSKÝ, ref. 42, s. 114.

⁴⁷ GOLEC, Martin. Horákovská kultura [Nepublikovaná dizertačná práca]. Brno: FF MU, 2005, s. 405.

⁴⁸ GOLEC, ref. 47, s. 407.

mladistvých – o ich prechode k dospelosti a prevzatí práva k pochovávaniu na komunitnom pohrebisku.⁴⁹

Na základe svojich nových poznatkov a spracovania archeologického prameňa horákovskej kultúry podrobil hroby podobnej analýze ako V. Podborský. Aj on rozdelil spoločnosť horákovskej kultúry na 3 skupiny – 3 pre mužskú populáciu (s rozdelením druhej na 2a a 2b) a 3 pre ženskú.⁵⁰ Pre ilustráciu tejto metodiky uvádzam jeho rozdelenie a interpretáciu mužských hrobov:

Mužské hroby (obr. 2):

Skupina I: Tvorí ju výrazne oddeliteľná skupina kniežacích mužských komorových kostrových hrobov, ktoré sa vyznačujú rozmernými hrobovými komorami o dĺžke strán 4 – 6,5 m. V niektorých prípadoch bol zistený mohylový násyp o priemere 20 – 30 m. Ojedinele sa vyskytla stavba drevo-kamennej architektúry, napodobňujúcej cudzie predlohy. Pravidelne býva vedľa hlavného kostrového pohrebu uložený dodatočný pohreb, ktorý je väčšinou žiarový, menej už kostrový. Špecifikom výbavy hrobov tejto skupiny sú luxusné predmety (ražne, toreutika, plastika), ktoré sa v iných skupinách neobjavili. Keramika sa objavuje vo veľkom množstve – cca. 20 – 40 ks. Veľmi často je možné sa stretnúť so zvláštnym spôsobom vykrádania, keď nebola odnesená celá luxusná výbava. Na mieste je otázka, či to bolo pravidlom. Mohlo ísť o zneúctenie pohrebu, pretože sa v nich pravidelne opakuje aj odnesenie väčšej časti tela zomrelého.⁵¹

Skupina IIa, IIb: mužské komorové kostrové alebo žiarové hroby, dĺžka strany ktorých sa pohybuje medzi 1,5 – 3m. Hroby sa nachádzajú medzi ostatnými celkami na pohrebiskách. Neobsahujú toreutiku, ražne a plastiku, a len výnimočne sa v nich nachádzajú zbrane, konský postroj a predmety osobnej výbavy. Keramika sa objavuje v počte 5 – 40 kusov, ale jej počet je v prevažnej väčšine do 20 kusov. Táto skupina je veľmi variabilná. Je možné ju rozdeliť na dve skupiny IIa a IIb. Skupina IIa je tvorená hrobovými celkami, v ktorých sa nachádza aj kovový inventár, v skupine IIb úplne absentuje. V skupine IIa sa môže objaviť aj prídavný pohreb, ktorý je atribútom najvýznamnejších jedincov v spoločnosti.⁵²

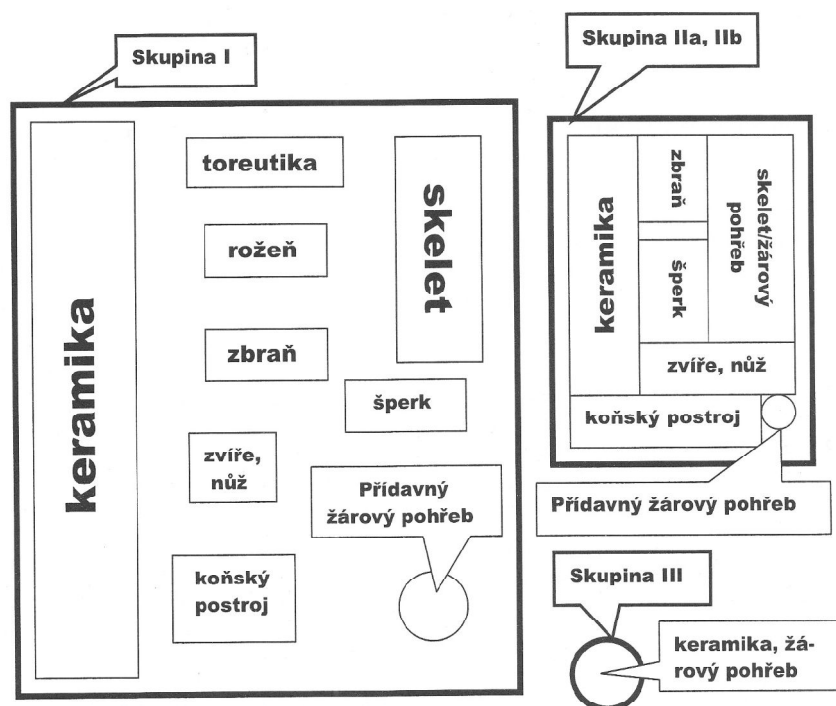
⁴⁹ GOLEC, ref. 47, s. 410, 411.

⁵⁰ GOLEC, ref. 47, s. 411-419.

⁵¹ GOLEC, ref. 47, s. 411, 412.

⁵² GOLEC, ref. 47, s. 412.

Obr. 2: Rozdelenie mužských hrobových celkov horákovskej kultúry podľa M. Goleca.⁵³

Skupina III: je tvorená mužskými žiarovými, len zriedkavo kostrovými hrobmi, ktoré sa nachádzajú na pohrebiskách spolu s hrobmi skupiny II. Majú len misovitú jamu pre uloženie nádoby s kremáciou. Výnimočne sú sem zaradené hroby, ktoré majú len hrobovú jamu malých rozmerov kopírujúcu skelet v natiahnutej alebo skrčenej polohe. Neobsahujú takmer žiadne milodary okrem keramiky, ktorá je zastúpená v malom množstve.⁵⁴

Tento článok ponúka zhrnutie vývoja názorov na interpretáciu sociálnych štruktúr v konfrontácii s funerálnym prameňom od prvých diskusií a paradigiem až po novšie súčasné zahraničné aj domáce analýzy. Prezentuje vybrané príklady zahraničných a domácich analýz. Príspevok je chronologicky zameraný najmä na existujúce metodické postupy pri súboroch z mladšieho úseku pravekého vývoja. Ako je možné vidieť, v dnešnej dobe pristupujú do analýz okrem klasických typologických kvalitatívnych a kvantitatívnych metód aj metódy z iných odborov, ako napríklad viacrozmerná štatistika, priestorové analýzy a analýzy z prírodných vedeckých odborov. Len na základe ich kombinácie a syntézy je možné sa komplexne vyjadriť k diferenciacii a stratifikácii pri rekonštrukcii sociálnych pomerov pravekých kultúr na základe funerálneho prameňa.

Počet slov: 6049

Počet znakov vrátane medzier: 43667

⁵³ GOLEC, ref. 47, Tab. 271.

⁵⁴ GOLEC, ref. 47, s. 412.